

5. Konflikt i zgoda / K.I. Ishmuratov – K.: Naukova dumka, 1996. – 190s.
6. Maksymova N.Ju. Psihologija adytyvnoi' povedinky: Navch. posibnyk / N.Ju. Maksymova – K.: Vydavnycho-poligrafichnyj centr «Kyi'vs'kyj universytet», 2002. – 308s.
7. Konflikty : puti ih preodolenija / D.G. Skott – K.: Vneshtorgizdat, 1991. – 202s.

Резюме. В статье проанализированы причины возникновения семейных конфликтов типа «родители – дети» и предложены эффективные способы их разрешения. Обращается внимание на то, что именно семья имеет первоочередное и чрезвычайно важное значение в воспитании подрастающего поколения. Нами рассмотрены типы нарушений семейного воспитания, а также представлена короткая характеристика стилей семейного воспитания с учетом их преимуществ и недостатков. Описанные в статье правила и принципы, направленные на предупреждение семейных конфликтов, безусловно помогут улучшить взаимоотношения между родителями и детьми.

Ключевые слова: семейное воспитание, типы нарушения семейного воспитания, семейные конфликты, способы решения конфликтов.

Summary. The article highlights the causes of family conflicts between parents and their children. We consider that family plays a leadind role in the education of the younger generation. The types and styles of family upbringing are regarded in the article considering all of their advantages and disadvantages in case of each style. The rules and principles of family conflicts prevention proposed in the article will enable a good rapport between parents and their children.

Key words: family education, types of violations of family education, family conflicts, ways of resolving conflicts.

УДК 159.955:159.9 – 051

В.Г. ОДОЛІНСЬКИЙ

ЧАСТКОВИЙ АНАЛІЗ ІНСТРУМЕНТАЛЬНОЇ СКЛАДОВОЇ ЖИТТЄВОГО ПЛАНУВАННЯ

У статті зроблений теоретичний аналіз засобів життєвого планування. Виділяється інтелект і творчість як інструментальні альтернативи при побудові життєвих планів, простежується вплив інтелектуальної і творчої діяльності на індивідуальність, виділяється триада «домагання – індивідуальність – ситуація» як ключова у життєвому плануванні.

Ключові слова: життєвий план, інтелектуальна діяльність, творча діяльність, суб'єктність, індивідуальність.

Постановка проблеми. Життєве планування особистості є своєрідним екзаменом для неї у її взаємодії із зовнішнім середовищем. Воно вимагає інтеграції усіх психічних явищ для реалізації індивідуального потенціалу. Тому знання засобів життєвого планування і наслідків їх застосування допоможе уникнути помилок життєтворчості і забезпечить самореалізацію.

Значний внесок у дослідження проблематики життєвого шляху внесли як зарубіжні (А.Адлер, Е.Берн, Ш.Бюлер, Е.Еріксон, Ж.Піаже, К.Юнг), так і радянські та вітчизняні вчені (К.О.Абульханова-Славська, Б.Г.Ананьєв, Є.І.Головаха, О.О.Кронік, В.А.Роменець, С.Л.Рубінштейн, Л.В.Сохань, Т.М.Титаренко та ін.). Теоретико-методологічний аналіз їх здобутків дає можливість виділяти наявність двох основних підходів до розгляду життєвого шляху особистості: часового та структурно-смыслового. Існує незначна кількість досліджень, де образ бажаного майбутнього життя розглядається під кутом зору єдності часового та смыслового вимірів.

Активне усвідомлення власного життєвого шляху особистістю припадає на юнацький вік. Юнацький вік – час відповідального життєвого самовизначення особистості. Випробовування різних соціальних ролей та видів діяльності, розвиток рефлексії закладають фундамент для вироблення молодою людиною активної життєвої позиції, власної філософії

життя. Суттєвою особливістю юнацького самовизначення є його орієнтованість на майбутнє (Л.І.Божович, І.С.Кон, Л.О.Регуш та інші). Аналіз результатів соціально-психологічних досліджень (Є.І.Головаха, І.О.Мартинюк, Л.В.Сохань, В.О.Ядов), а також психолого-педагогічних (І.В.Дубровіна, Б.С.Круглов, Л.О.Тодорів, Н.М.Толстих, Д.І.Фельдштейн) засвідчив, що автори розглядають становлення життєвої перспективи особистості як основне новоутворення юнацького віку.

Смисловий вимір, що детермінований рівнем сформованості смислових утворень та визначає спрямованість життєвої перспективи особистості, вивчений недостатньо. Водночас, органічна взаємопов'язаність часового та смислового вимірів образу майбутнього, що є складовою уявлень особистості про світ та себе в цьому світі, виступає необхідною передумовою становлення узгодженої життєвої перспективи. Як складне утворення узгоджена життєва перспектива визначається усталеністю уявлень про майбутнє, засвідчує здатність особистості до ефективної самореалізації власного Я, її готовність до прийняття рішень та самостійних дій у нових, незвичних умовах.

У сучасній зарубіжній та вітчизняній психологічній науці проблемою життєвого шляху займалися багато вчених – представників різних шкіл та напрямів. Встановлено, що зарубіжні фахівці акцентують увагу на об'єктивних закономірностях – етапах онтогенетичного розвитку людини. Життєвий шлях розуміється як: послідовність життєвих подій, зміна переживань та цінностей (Ш.Бюлер); розгортання життєвого сценарію (Е.Берн); історія індивідуалізації та самоусвідомлення, сповнена внутрішніх конфліктів (К.Юнг), послідовність стадій психосоціального розвитку (Е.Еріксон) та ін.

Суб'єктний підхід розглядає життєвий шлях через його об'єктивізацію в результатах життєдіяльності особистості, її здатності організовувати та скеровувати власний розвиток. Це концепції: культурно-історичного розвитку особистості як суб'єкта життя (С.Л. Рубінштейн); життєвої стратегії (К.О. Абульханова-Славська); реалізації вчинкового принципу (В.А. Роменець), еволюції та інволюції суб'єктних механізмів психічної активності (В.О. Татенко), зростання суб'єктності шляхом послідовних модифікацій ставлення до себе і до інших людей (Т.М.Титаренко). В межах суб'єктного підходу висвітлюються ідеї життєтворчості як особливої форми творчого самовизначення та самоздійснення (В.М.Доній, О.Г. Злобіна, І.О. Мартинюк, Г.М. Несен, Л.В. Сохань, В.І. Шинкарук).

Констатована багатоаспектність та варіативність розуміння поняття життєвого шляху особистості дозволила виокремити як найбільш перспективний структурно-динамічний підхід, за яким життєвий шлях представлений динамічною характеристикою в концепціях: життєвого світу (Ф.Ю. Василюк, Т.М. Титаренко); суб'єктивної картини життєвого шляху (Б.Г. Ананьєв, О.О. Кронік); імпліцитної картини світу як системи особистісних конструктів (Дж. Келлі).

Структурним виміром життєвого шляху є часова перспектива, яка визначає спрямованість людського життя та наділяє ознаками тривалості життєву перспективу. Складовими життєвої перспективи виступають психологічне минуле, теперішнє та майбутнє, органічна єдність яких становить часову цілісність. Життєва перспектива є образом бажаного, усвідомлюваного як можливого майбутнього життя за умов досягнення певних цілей. За К.О. Абульханова-Славською, життєві перспективи включають сукупність обставин та умов життя людини, які надають можливості для оптимального життєвого просування. Становлення життєвої перспективи характеризується емоційно забарвленим ставленням особистості до свого майбутнього. Окрім того, цей процес тісно пов'язаний з рівнем розвитку когнітивних здібностей індивіда.

Суттєвим моментом теоретичного аналізу проблеми є обґрунтовані Є.І. Головахою критерії оцінювання часового виміру життєвої перспективи: 1) оптимістичність, 2) диференційованість, 3) довготривалість, 4) реалістичність, 5) узгодженість, які лягли в основу нашого емпіричного дослідження.

Структурними компонентами, які забезпечують реалізацію життєвої перспективи, є життєві цілі, плани та програми, набутий життєвий досвід особистості.

Життєві цілі виступають основними мотиваційними орієнтирами життєвого шляху особистості щодо власного майбутнього, виконують функцію мисленнєвого передбачення результатів діяльності і є предметною та хронологічною віхою актуального майбутнього. Виділяють різновиди цілей: реальні, утопічні, ідеальні. Здатність особистості відділяти мрію від реальності, фантазію від дійсності, зосереджувати зусилля на реальних цілях є визначальним чинником становлення реалістичної перспективи.

Життєві плани є засобом здійснення життєвих цілей, їх конкретизацією в хронологічному та змістовому аспектах. Життєві плани та життєві стратегії визначають порядок дій, необхідних для реалізації життєвих цілей. Умовою реалізації цілі є її предметна визначеність та узгодженість з терміном виконання плану. Розширеним варіантом життєвого плану є життєва програма особистості, яка охоплює не тільки близькі цілі, а й спрямована на планування всього життя людини. Побудова життєвих планів та програм спирається на життєвий досвід особистості і коректується ним.

Спрямованість у майбутнє, окрім часового, має смисловий вимір, детермінована пошуком смислу життя, становленням життєвої позиції і дотриманням життєвої лінії. Передумови реалізації життєвої перспективи пов'язані із здатністю особистості до саморегуляції: висунення цілей, уявлення про шляхи та засоби їх досягнення, готовність щодо виконання програми дій та реалізації власних планів, а також наявність системи суб'єктивних критеріїв, за якими відбувається контроль та оцінка результатів.

Особистісні смисли, впливаючи на організацію життєвого шляху, утворюють динамічну смислову систему: особистісні цінності, смислові конструкти та смислові диспозиції (локус контролю). Ціннісно-смислова система, яка виконує функції регуляції та контролю життєтворчості особистості, має також просторово-часовий вимір свого розгортання. На цій підставі ми вважаємо гармонійну взаємопов'язаність часового та смислового вимірів життєвого світу особистості необхідною умовою становлення узгодженої життєвої перспективи.

Система особистісних цінностей є засобом диференціації предметів і явищ довкілля за їхньою значущістю, визначає стійке ставлення суб'єкта до навколишнього світу, яке формується в процесі свідомого вибору життєво важливих для нього об'єктів. Сформованість ієрархічної системи особистісних цінностей забезпечує гармонійну цілісність, моральну усталеність особистості, її здатність до самовизначення в майбутньому.

Життєві плани мають одночасно активну і реактивну природу. Тобто вони утворюються у відповідь на соціальну ситуацію, що складається напередодні закінчення школи і підштовхує людину до так званого «життєвого самовизначення» (реактивний фактор) і, разом з тим, ця ситуація вимагає творчої активності, оскільки індивідуальність того, хто визначається складає проблему ситуації і вимагає створення програми дій, яка враховує даний чинник.

Тому життєві плани як програма дій, що має часові і змістовні характеристики вимагає роботи інтелектуальних ресурсів психіки для пристосування до ситуації і творчих здібностей для максимального врахування своєї індивідуальності.

Творча і інтелектуальна діяльність за В.Н. Дружиніним спонукається взаємовиключаючою мотивацією. Для творчої активності характерна мотивація самоактуалізації і незалежності, для інтелектуальної – мотивація досягнень. На наш погляд такий стан речей обумовлює внутрішній мотиваційний конфлікт. Іншими словами, побудова життєвих планів супроводжується класичною боротьбою мотивів.

Розглядаючи інтелект і творчість як інструментальний аспект життєвого планування, який залежить від особливостей особистості, а саме, особливостей її мотиваційної складової, можна припустити, що вибір відповідного «інструменту» вплине на зміст життєвого планування.

При переважанні інтелектуального компоненту життєвий план буде відрізнятися максимальним врахуванням особливостей ситуації і ігноруванням особистісних особливостей людини, зокрема, її суб'єктності. Пристосування до ситуації вимагає побудови гнучких

ситуативних цінностей, яким найбільше відповідають цінності матеріальні. Що, в свою чергу, формує такі особистісні якості як соціальна залежність, конформність і ін.

Життєвий план при творчому підході за великим рахунком є наслідком перманентної відчуженості людини від світу і від інших людей (В.Н. Дружинін). Творчі життєві плани можуть виникати за двома сценаріями. Перший включає в себе врахування досвіду інших і власної індивідуальності, другий – врахування лише власної індивідуальності. При врахуванні лише досвіду інших, життєвий план будується за інтелектуальним сценарієм. Творчий підхід до життєвого планування взаємообумовлюється духовними цінностями, тобто цінностями свободи від різних залежностей, як правило від матеріальних.

З точки зору адаптивності інтелектуальний підхід до життєвого планування є більш продуктивним. З іншої сторони, є великий ризик втрати значної частини індивідуальності (суб'єктності), що веде до незрілості особистості.

Аналізуючи природу життєвого планування, слід визначитися яким є цей акт по суті, - інтелектуальним чи творчим? Особливістю інтелектуального акту є домінування в ньому свідомості, а творчого – домінування несвідомого. Якщо розглядати життєвий план як перелік цілей і засобів їх досягнення у певному часовому проміжку, то постає проблема узгодження домагань (суб'єктивного фактору), індивідуальності і об'єктивної ситуації. Це, в свою чергу вимагає активної роботи самосвідомості, а саме самооцінки. Тому адекватна конкретній ситуації самооцінка відіграє важливу роль у формуванні життєвого плану.

Таким чином життєвий план ми постулюємо як відносну категорію: відносно ситуації і індивідуальності. Це означає що інструментом життєвого планування має стати механізм пізнання себе і зовнішньої дійсності. Механізмом самопізнання є рефлексивні процеси, а пізнання навколишнього світу здійснюється через засвоєння досвіду – навчання. І, нарешті, побудова власне життєвого плану є результатом інтелектуальної або творчої діяльності. Відповідно до цього, передбачуваним результатом життєвого планування може бути або розширення можливостей середовища, або перетворення його.

На нашу думку, перевага творчого чинника у становленні життєвих планів обумовлена сформованістю індивідуальності, і, як наслідок, - мотивацією незалежності. Перевага інтелектуальної діяльності у цьому процесі зумовлена дією особистісних факторів і мотивацією досягнень.

Отже, в результаті часткового аналізу інструментальної складової життєвого планування, ми можемо зробити наступні висновки.

1. Побудова життєвих планів може носити інтелектуальний або творчий характер.
2. При переважанні інтелектуального компоненту в життєвому плануванні відбувається часткова втрата індивідуальності (суб'єктності).
3. Творча побудова життєвих планів може відбуватися за двома сценаріями: із врахуванням власного досвіду і досвіду інших і із використанням лише власного досвіду.
4. Центральною ланкою у побудові життєвих планів є тріада «домагання – індивідуальність – ситуація».

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славська К. А. Діяльність та психологія особистості / К.А. Абульханова-Славська - М., 1980.
2. Абульханова-Славська К.А. Стратегія життя / К.А. Абульханова-Славська - М.: Думка, 1991.
3. Ананьєв Б. Г. Людина як предмет пізнання / Б.Г. Ананьєв - Л., 1969 - 337 с.
4. Анциферова Л. І. Психологічне вчення про людину: теорія Б.Г. Ананьєва, зарубіжні концепції, актуальні проблеми // Психологічний журнал / Л. І. Анциферова - 1998. - Т. 19. № 1. - С. 3-15.
5. Дружинін В. Н. Варіанти життя: Нариси екзистенціальної психології / В.Н. Дружинін - М.: ПЕР СЕ; СПб.: ІМАТОН-М, 2000. - 135 с.

6. Карпінський К.В. Психологія життєвого шляху особистості: Учб. Посібник / К.В. Карпінський - Гродно: ГрГУ, 2002. - 167 с.
7. Логінова Н.А. Розвиток особистості та її життєвий шлях // Принцип розвитку в психології / Н.А. Логінова - М.: Наука, 1978. - С. 156-172.
8. Рубінштейн С.Л. Основи загальної психології. - 4-вид. / С.Л. Рубінштейн - СПб.: Пітер, 2004. - 678 с.
9. Рубінштейн С.Л. Людина і світ / С.Л. Рубінштейн - М.: Наука, 1997. - 190 с.

References

1. Abul'hanova-Slavs'ka K. A. Dijal'nist' ta psihologija osobystosti / K.A. Abul'hanova-Slavs'ka - M., 1980.
2. Abul'hanova-Slavs'ka K.A. Strategija zhyttja / K.A. Abul'hanova-Slavs'ka - M.: Dumka, 1991.
3. Anan'jev B. G. Ljudyna jak predmet piznannja / B.G. Anan'jev - L., 1969 - 337 s.
4. Ancyferova L. I. Psihologichne vchennja pro ljudynu: teorija B.G. Anan'jeva, zarubizhni koncepcii', aktual'ni problemy // Psihologichnyj zhurnal / L. I. Ancyferova - 1998. - T. 19. № 1. - S. 3-15.
5. Druzhynin V. N. Varianty zhyttja: Narysy ekzysencial'noi' psihologii' / V.N. Druzhynin - M.: PER SE; SPb.: IMATON-M, 2000. - 135 s.
6. Karpins'kyj K.V. Psihologija zhyttjevogo shljahu osobystosti: Uchb. Posibnyk / K.V. Karpins'kyj - Grodno: GrGU, 2002. - 167 s.
7. Loginova N.A. Rozvytok osobystosti ta i'i' zhyttjevuj shljah // Pryncyp rozvytku v psihologii' / N.A. Loginova - M.: Nauka, 1978. - S. 156-172.
8. Rubinshtejn S.L. Osnovy zagal'noi' psihologii'. - 4-vyd. / S.L. Rubinshtejn - SPb.: Piter, 2004. - 678 s.
9. Rubinshtejn S.L. Ljudyna i svit / S.L. Rubinshtejn - M.: Nauka, 1997. - 190 s.

Резюме. В статье сделан теоретический анализ средств жизненного планирования. Выделяется интеллект и творчество как инструментальные альтернативы при построении жизненных планов, прослеживается влияние интеллектуальной и творческой деятельности на индивидуальность, выделяется триада «домогательства - индивидуальность - ситуация» как ключевая в жизненном планировании.

Ключевые слова: жизненный план, интеллектуальная деятельность, творческая деятельность, субъектность, индивидуальность.

Summary. In the article the theoretical analysis of the means of life planning. Provided intelligence and creativity as a tool in the construction of alternative life plans, shows the influence of intellectual, artistic individuality, stands triad "harassment - individuality - situation" as a key to life planning.

Key words: life plan, intellectual activity, creativity, subyektnist, individuality.

УДК 159.923.32:159.922.73

О.П. ОСИПЧУК

ВЧИНОК ЯК КОМПОНЕНТ СИСТЕМИ МОРАЛЬНОГО СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ШКОЛЯРА

У статті розглянуто вчинок як компонент системи морального становлення особистості школяра, його сутність і психологічні особливості, структуру та типологію. Показано як коштовний ланцюжок моральних вчинків створює підвалини високого вчинкового світу морального становлення особистості школяра.

Ключові слова: вчинок, моральний вчинок, моральний розвиток, моральне становлення, компонент, система, особистість, школяр.